

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(2\)-9](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(2)-9)

УДК 339.564.341.31(477)(045)

Лариса ОСІПОВА

<https://orcid.org/0000-0002-0959-5309>

e-mail: lara77200@ukr.net

Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету

ДИНАМІКА ЕКСПОРТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті розглянуто динаміку та поточний стан експорту України, що відіграє важливу роль в її економіці. Проаналізовано сучасні тенденції в його структурі, розкрито причини змін. Показано зміни в експортній спеціалізації регіонів України за останнє десятиліття. Проаналізовано експорт України в 2022 за місяцями, категорією продукції, країнами та регіонами світу. Названо інструменти підтримки національних експортерів як з боку держави, так і ЄС.

Ключові слова: експорт, експортоорієнтована економіка, експортний потенціал, економічна безпека.

Larisa OSIPOVA

Vinnitsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics

DYNAMICS OF UKRAINE'S EXPORT IN THE CONDITIONS OF A FULL-SCALE WAR: PROBLEMS AND POSSIBLE WAYS OF THEIR ELIMINATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The article is devoted to the study of the consequences of the full-scale war in Ukraine as a factor, the reduction of its key export positions, and the identification of ways to support national exporters.

The article examines the dynamics and current state of Ukraine's exports, which play an important role in its economy. The traditionally dominant raw material positions in the structure of domestic exports were noted. It shows the reduction of Ukrainian exports in all product groups with the beginning of the full-scale war, and practically cessation in some traditionally key positions (export of metals). The reasons for the reduction of the export potential due to the drop in metallurgical production, disruption of logistics, and the reduction of the export potential of the oil-fat segment of the agricultural sector, mainly concentrated in the regions where active military operations are being conducted, are indicated. Modern trends in the structure of domestic exports are analyzed, and the reasons for the changes are revealed. Changes in the export specialization of the regions of Ukraine over the last decade are shown. Exports of Ukraine in 2022 were analyzed by month, product category, countries, and regions of the world. The instruments of national exporters' support from both the state (from foreign market analysis, educational activities and consulting, search for partners to grants from the state and donor organizations) and the EU (specific actions towards trade liberalization) are named. It was noted that the EU membership candidate status opens up significant prospects for the Ukrainian industry, related to the use of opportunities for attracting foreign investments, technology transfer, and participation in various EU development programs.

The study proves that at the current stage, the foreign and regional policy of the state, and the strategy of foreign economic activity of Ukrainian business entities should be focused on restoring the export potential, strengthening the position of Ukraine in the system of the international labor division, increasing the competitiveness of the domestic enterprises' products, expanding sales markets, improving the export structure, achieving sustainable economic growth.

Keywords: export, export-oriented economy, export potential, economic security.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Війна завжди впливає на рівень економічної безпеки держави, регіонів, галузей, компаній і домогосподарств. Російсько-українська війна спричинила дестабілізацію процесів регіонального розвитку, зумовила економічне падіння. Війна стала вагомим чинником поступових змін в моделі розвитку України, деіндустріалізації та зростання аграризації виробництва та експорту, втрати технологічного та інноваційного потенціалу України, скорочення ключових експортних позицій, що спричинено зупинкою стратегічних для вітчизняного експорту підприємств і відповідно значним скороченням виробництва продукції. Наслідком воєнних дій, також, стало порушення логістики, блокування морських портів спричинило різке скорочення експортних поставок з України, а відтак, поступову втрату «традиційних» лідерських позицій на світовому ринку, передусім металургії та агропродукції. Звільнені ніші, в свою чергу, оперативно займають конкуренти (серед яких РФ, Індія, Індонезія та ін.), що становить серйозну загрозу для національної економіки оскільки означає неминуче скорочення її експортного потенціалу.

Аналіз досліджень та публікацій

Окремі аспекти аналізу зовнішньоекономічної діяльності у сфері міжнародних економічних відносин розглядаються у наукових працях українських авторів: В. Андрійчука, В. Будкіна, І. Бураковського, Д. Лук'яненка, В. Оніщенко, В. Сіденка, О. Поручника, А. Румянцева, В. Рокочої, О. Рогача, А. Філіпенка, О. Шниркова та ін. Теоретичні засади зовнішньої торгівлі та проблеми її

регулювання знаходяться в центрі уваги таких учених: А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, Н. О. Іксарова та ін. Питанням трансформації зовнішньо-торговельних відносин України на сучасному етапі присвячено роботи Н. В. Непрядкіної, С. Кулицького, Т. О. Тохтамиш, О. А. Ягольницького, М. А. Овчиннікової та ін. Аналіз товарної структури експорту та імпорту здійснювали В. П. Дали, Н. І. Дуляба, С. О. Іщук, Ю. В. Полякова, О. С. Процевя та ін.

Формулювання цілей статті

Стаття присвячена дослідженню наслідків повномасштабної війни в Україні як чинника, скорочення її ключових експортних позицій і виявленню шляхів підтримки національних експортерів.

Виклад основного матеріалу

Експортний потенціал є одним із гарантій економічної безпеки нашої країни. Національна економіка є експортоорієнтованою – понад третина ВВП України 34,01% у 2021 році формувалася за рахунок надходжень від експортних операцій. У структурі вітчизняного експорту традиційно домінували сировинні позиції, а саме: чорні метали (товарна група XV.72) – 20,5% у 2021 році; зернові культури (II.10) – 18,1%; руди, шлак і зола (V.26) – 10,5%; жири і олії (III.15) – 10,3%. Структура українського експорту в останні роки мала тенденцію до погіршення внаслідок зниження частки продукції гірничо-металургійної та хімічної промисловості, а також падіння частки експорту високотехнологічної продукції у ВВП країни та зростання питомої ваги продукції з низькою доданою вартістю. З початком повномасштабної війни вже в березні 2022 року, відбувся різкий обвал поставок за кордон – скорочення становило 50%, порівняно з лютом і становило 2,7 млрд доларів. Найбільшою, статтею експорту (16,3%) у березні стала залізна руда – 3,1 млн т (проти 3,7 млн т у лютому) вартістю \$4,9 млн, тоді як експорт металів (традиційно-ключова позиція) майже припинився.

Скорочення експорту металів обумовлене двома причинами, першою з яких є падіння виробництва (металургійні підприємства у першому кварталі скоротили випуск сталі на 31,2% (до 3,64 млн т), порівняно з аналогічним періодом 2021 року [1]). Водночас обсяги виплавки чавуну за цей період зменшились на 34,1% (до 3,49 млн т), а виробництво прокату – на 34,2% (до 3,12 млн т). Своєю чергою, падіння металургійного виробництва спричинене втратою щонайменше 30% потужностей.

Другою причиною скорочення українського експорту є кардинальне порушення логістики, передусім морської, внаслідок чого Україна втрачала щомісяця 1,5 млрд доларів. На морські перевезення у 2021 році припадало 62% від загальної вартості товарів (у доларовому еквіваленті), що експортувалися з України, тоді як на автомобільні – 23%, а залізничні – 12%. В результаті найбільше постраждав аграрний експорт (зокрема зернових), обсяги якого впали до серпня 2022 року у 25 разів, а олії – у 13 разів.

В Україні немає достатніх обсягів зерносховищ та переробних підприємств тому залишки базових сільськогосподарських культур вкрай необхідно продавати за кордон. Відповідно є ризик втрати частини експортної бази (і валютної виручки) через загрозу псування зерна, зернових та олійних культур, хоча Державна продовольчо-зернова корпорація продовжила дію пільгового періоду на їх зберігання. У цих умовах активізація зусиль держави у напрямку відновлення логістики, зокрема за підтримки європейських партнерів і ООН, є основою стабілізації національної економіки. Теоретично Україна може експортувати 600 тис. т зерна через 13 митних переходів на кордоні з Польщею, Словаччиною, Румунією та Молдовою.

Також в Україні спостерігається суттєве скорочення експортного потенціалу олійно-жирового сегменту АПК, який переважно зосереджений в областях на території яких ведуться активні бойові дії (Запорізькій і Харківській) та прилеглих до них (Дніпропетровській і Полтавській). Із початку війни переробні заводи зупинились але невдовзі відновили роботу і на сьогодні працює 6 із них [3]. Олійний сегмент повністю експортоорієнтований, оскільки внутрішнє споживання складає лише 400 тис. т, а 95% виробленої продукції йде на експорт, який раніше здійснювався переважно морським шляхом.

За останнє десятиліття суттєвих змін зазнала експортна спеціалізація регіонів України. Кількість областей, у структурі товарного експорту яких частка продукції агропереробки (товарних груп I, II, III і IV) перевищила 10%, збільшилась на третину (з 15 до 20). Зокрема, зернові культури (група II.10) домінують в експорті Вінницької (24,6% у 2019 р.), Миколаївської (45,9%), Одеської (38,7%), Сумської (33,1%), Хмельницької (35,9%), Черкаської (31,9%) і Чернігівської (46,9%) областей, а жири та олії тваринного або рослинного походження (III.15) – Кіровоградської (30,4%). Натомість кількість регіонів, які спеціалізуються на експорті мінеральних продуктів (товарна група V), скоротилась на 71,4% (зі семи до двох). Також відчутно зменшилась (на 30,1%) кількість регіонів, у структурі товарного експорту яких понад 10% займають машини, обладнання та механізми (товарна група XVI). Електричні машини (XVI.85) домінують в експорті Волинської (29,3% у 2019 р.), Житомирської (18,3%), Закарпатської (56,3%), Львівської (21,0%), Тернопільської (43,6%) і Чернівецької (23,7%) областей, тоді як реактори, ядерні котли, машини (XVI.84) – в експорті Харківської області (12,0%) [4, с. 22-23].

Експортний потенціал України зосереджений в основному у південно-східних регіонах, зокрема, сумарно шість областей, на території яких зараз ведуться активні бойові дії, у 2021 році формували 33,51% українського експорту, а найбільше – Донецька (13,38%), Запорізька (9,02%) і Миколаївська (6,57%). Економіка цих трьох областей є найвище експортоорієнтованою, порівняно з іншими регіонами: частка

експорту у їх ВРП перебувала на рівні 60-70%. Втрати експортного потенціалу названих областей це втрати, внаслідок воєнних дій. Ризики посилюються з огляду на ті обставини, що в структурі експорту Донецької і Запорізької областей домінували чорні метали (із часткою у 2021 році 84,0% і 57,6% відповідно), а 56,0% експорту Миколаївської області припадало на зернові культури. Для Донецької, Запорізької і Миколаївської областей був характерний незмінно високий (>2) коефіцієнт покриття експортом імпорту, тоді як в Україні значення цього показника (0,94 у 2021 році) було стабільно негативним і лише у 2015 році перевищило.

Повільне відновлення експорту почалося з травня, завдяки розблокуванню українських портів. Загалом, за 9 місяців 2022 року, Україна експортувала товарів на суму 33 млрд дол. США, що на 31,5% менше, ніж обсяг за аналогічний період 2021 року. Експорт за вересень склав 4 млрд 144 млн доларів і став найкращим результатом з лютого 2020 року. Для порівняння, у серпні 2022 обсяг експорту склав 3 млрд 363 млн доларів. Експорт України в 2022 за місяцями та категорією продукції представлено на рисунках 1, 2.

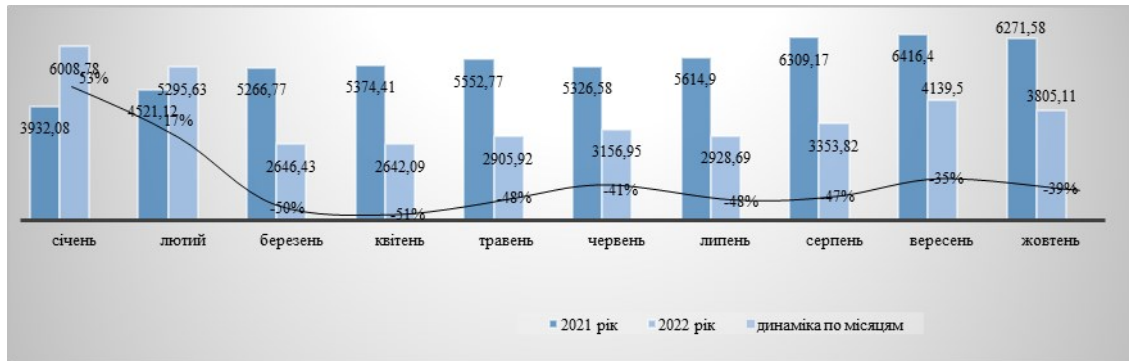

Рис. 1. Експорт України за місяцями, млн USD

У 2021 році чорні метали займали перше місце серед експортних категорій товарів, у 2022 році вони поступилися першістю зерновим культурам. Повномасштабна війна суттєво вплинула на українську металургію. Скорочення експорту продукції металургії за 8 місяців 2022 року склало 54% (в грошовому вимірі). Інші сектори, які зазнали значних скорочень експорту за 8 місяців 2022 року: хімічна продукція — 51%, машинобудування — 18%, меблі — на 18%, аграрна та харчова продукція — 11%, одяг та взуття — 10%.

Рис. 2. Експорт України в 2022 за категорією продукції, млн. USD

Завдяки деблокаді українських чорноморських портів з серпня 2022 частка аграрної та харчової продукції в загальному експорті України збільшилась з майже 36% в 2021 році до 46% (в грошовому вимірі). При цьому майже 79% експорту агро- та харчової продукції припадає саме на зернові та олійні культури. Частка металургійної продукції за цей період зменшилась з 24% до 16%, а машинобудування — практично не змінилась. Варто відзначити і позитивні тенденції: наприклад, зростає експорт молочної продукції, продуктів переробки овочів, кондитерських виробів, готових м'ясних виробів, борошна.

У 2021 році лідером серед країн-торговельних партнерів України був Китай, при цьому 85% нашого експорту до Піднебесної складала залізна руда, кукурудза, металургійна продукція, ячмінь та соняшникова олія (рис. 3).

Станом на вересень 2022 року Китай займає 4-у позицію у рейтингу імпортерів української продукції. Це відбулося в основному через проблеми з логістикою агрокультур і значні втрати металургійного сектору України. Натомість в лідери вийшли країни ЄС — Польща та Румунія, на які сумарно припадає близько 23% українського експорту в 2022 році.

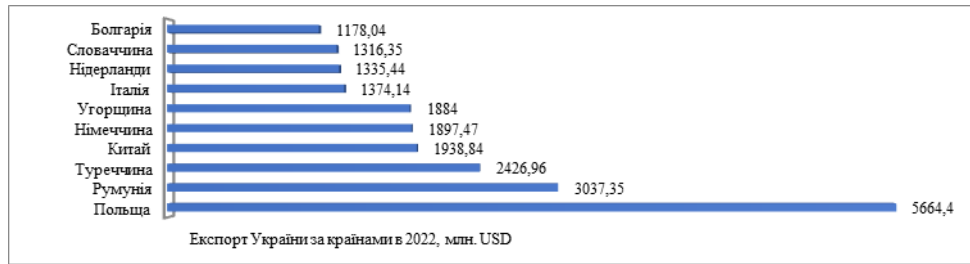

Рис. 3. Експорт України за країнами в 2022, млн USD

У регіональному розрізі у 2022 році ми спостерігаємо скорочення часток всіх інших регіонів світу на користь країн ЄС (рис. 4).

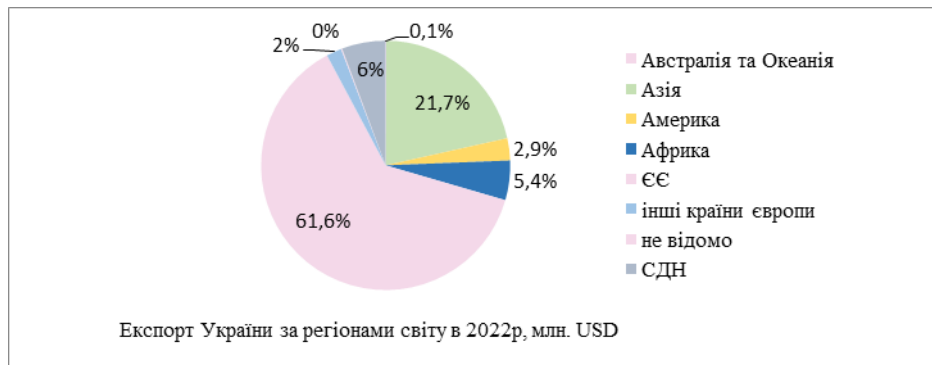

Рис. 4. Експорт України за регіонами світу в 2022 р., млн USD

У 2021 році ЄС також був найбільшим партнером України, проте його частка становила 41%. За 9 місяців 2022 року частка ЄС в експорті України склала 61,6%, а за підсумками 10 місяців – 63%, що на 7,3% більше ніж у 2021 році. Зростання відбулось шляхом збільшення експорту до країн Центральної та Східної Європи – Польщі та Румунії, Угорщини, Словаччини, Болгарії, водночас експорт до країн Західної Європи суттєво впав, зокрема, до Німеччини на 20%, Нідерландів – на 26%, Італії – на 52%.

Поза межами ЄС найбільше експорту спрямовано до Туреччини, Китаю, та Індії. Загалом частка Азії у 2022 році у порівнянні з 2021 роком зменшилась з 32% до 21,7%, СДН — з 13% до 6%, Африки — з 9% до 5,4%, Америки — з 4% до 2,9%.

За результатами нещодавнього опитування головною проблемою на шляху до відновлення та розвитку бізнес назвав недостатню кількість платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку. Одним зі шляхів подолання цієї проблеми є розвиток експорту. Це ж опитування свідчить, що 40% компаній розглядає для себе розвиток експорту як важливий напрямок [5]. При цьому завдяки санкціям проти Росії та Білорусі, українські виробники можуть отримати нові ніші для експорту власних товарів. Наприклад, великі машинобудівні компанії в Німеччині та інших країнах ЄС можуть переорієнтуватися на постачальників з України.

Україна робить ставку на експортну модель зростання економіки, мета якої підняти експорту до понад 50%, 75% якого повинні складати готові товари та послуги. Для цього, зокрема, було запущено програму грантів на створення переробних підприємств. Також держава буде частково компенсувати ставку за експортними кредитами, які беруться на строк 2-12 років та складають не більше 85% суми зовнішньоекономічного контракту.

Наразі компанії, які тільки починають виходити на зовнішні ринки, мають цілий арсенал інструментів підтримки – від аналітики зовнішніх ринків, освітніх заходів та консалтингу, пошуку партнерів до грантів від держави та донорських організацій. Всі ці можливості акумульовані на Експортному напрямі Дія. Бізнес – єдиному інформаційному порталі як для експортерів-початківців, так і для тих, хто вже активно експортує.

Деякого оптимізму щодо збереження експортного потенціалу додає рішення Великої Британії про скасування усіх без винятку обмежень на ввезення товарів з України, а також заява лідерів-країн ЄС про здійснення аналогічних кроків терміном на 1 рік і конкретні кроки в цьому напрямку. Отже, діяльності українських експортерів сприятиме набуття чинності 04 червня 2022 р. Регламенту Європарламенту та Ради № 2022/870 про тимчасові (до 05 червня 2023 р.) заходи з лібералізації торгівлі. Цей документ передбачає скасування мит для промислової продукції з України, призупинення всіх антидемпінгових митна імпорту товарів походженням з України та застосування глобальних захисних заходів щодо українських товарів.

Утім, український експорт товарів до ЄС залишається недостатньо диверсифікованим. Зокрема, у 2014–2020 рр. збільшилася залежність від окремих позицій: зерно, олія, залізна руда, металопрокат та електрокабелі для автомобілів [6]. Тому нині на порядку денному – питання, що стосуються не лише збільшення обсягів українського експорту до ЄС, а й покращення його товарної структури. У цьому контексті 6 липня 2022 р. відбулося П'яте засідання Діалогу Україна – ЄС високого рівня з горизонтальних питань та окремих секторів промисловості, на якому обговорювалися перспективи створення ланцюгів доданої вартості, у т. ч. можливості спільних кроків за сприяння Єврокомісії [7].

Набуття Україною статусу кандидата у члени ЄС, відкриває значні перспективи для української промисловості. Вони пов'язані із використанням можливостей щодо залучення іноземних інвестицій та трансферу технологій, а також із участю нашої країни в різноманітних програмах розвитку ЄС. Зокрема, йдеться про такі перспективи: доступ до фінансових інструментів ЄС (Instrument for Pre-Accession Assistance, IPA), спрямований на підтримку реформ у спосіб надання фінансової та технічної допомоги; залучення іноземних інвестицій в економіку України на її відбудову (також у вигляді грантів, технічної допомоги) [8]; пришвидшення реформ у всіх сферах, у т. ч. стимулювання структурних зрушень у промисловості.

Доступ української продукції на європейські ринки залишається ускладненим через наявність нетарифних бар'єрів. Оскільки через технологічно застарілу виробничу базу Україна практично позбавлена можливості повномасштабного входження на ринок ЄС, вітчизняні виробничі фонди потребують кардинального оновлення на новій техніко-технологічній основі. Структурні показники співпраці України з ЄС у галузі торгівлі засвідчують середньо- та низькотехнологічну спеціалізацію експортних поставок. Це актуалізує необхідність розширення виробництва конкурентоспроможної продукції вищих переліків.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

На сучасному етапі зовнішня та регіональна політика держави, а також стратегія зовнішньоекономічної діяльності українських суб'єктів господарювання мають бути спрямовані на відновлення експортного потенціалу, посилення позицій України в системі міжнародного поділу праці, підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств та розширення ринків збуту, покращення структури експорту та досягнення стійкого економічного зростання. Інтерес України – у посиленні коопераційних зв'язків з ЄС, адже наша держава має всі можливості для взаємовигідного партнерства у промисловості завдяки збереженню значного науково-технічного потенціалу для забезпечення розвитку високотехнологічних виробництв із високою часткою доданої вартості.

Література

1. Колісниченко В. Українські металурги в першому кварталі скоротили випуск сталі на 31%. URL: https://gmk.center.ua/news/ukrainski_metalurhy_v_persnomu_kvartali_skorotyly_vypusk_stal_na_31/
2. Добовий обсяг виробництва олії Україна експортує кілька тижнів. URL: <https://ukragroconcult.com/newe/dobovij-obvyag-vyrovnyctva-olii-ukraina-eksportuye-kilka-tyzhniv>
3. Ішук С. О., Полякова Ю. В., Процевят О. С. Структура та динаміка українського товарного експорту: регіональний вимір. Регіональна економіка. 2021, № 1, С. 20-28.
4. Ініціатива для відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України. URL: <https://business.diaa.gov.ua/economic-recovery>
5. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2015–2020 / Україна – Європа : євроінтеграційний портал. Київ, 2021. 181 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/zviti-pro-vikonannya/aa-implementation-report-2015-2020-ukr-final.pdf>
6. Відбулось засідання промдіалогу Україна – ЄС високого рівня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vidbulos-zasidannia-promdialohu-ukraina-ies-vysokoho-rivnia>
7. Що дає Україні статус кандидата у члени Європейського Союзу. URL: <https://galuchyna.if.ua/analytic/enno-daye-ukrayini-status-kandidata-u-chleni-yevropeyskogo-soyuzu/>

References

1. Kolicnichenko V. Ukraïnski metalurhy v pershomu kvartali skopotyly vypusk stali na 31%. URL: https://gmk.center.ua/news/ukrainski_metalurhu_v_persnomu_kvartali_skorotulu_vypusk_stal_na_31/
2. Dobovyi obciar vypobnytstva olii Ukraïna eksportuie kilka tyzhniv. URL: <https://ukragroconcult.com/newe/dobovij-obvyag-vyrovnyctva-olii-ukraina-eksportuye-kilka-tyzhniv>
3. Ishchuk S. O., Poliakova Yu. V., Protseviat O. S. Struktura ta dynamika ukrainskoho tovarnoho eksportu: rehionalnyi vymir. Rehionalna ekonomika. 2021, № 1, S. 20-28.
4. Initsiayva dlia vidnovlennia ekonomiky, rozvytku pidpriemnytstva ta eksportu Ukrainy. URL: <https://business.diaa.gov.ua/economic-recovery>
5. Zvit pro vykonannya uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom 2015–2020 / Ukraina – Yevropa : yevrointehratsiyni portal. Kyiv, 2021. 181 s. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/zviti-pro-vikonannya/aa-implementation-report-2015-2020-ukr-final.pdf>
6. Vidbulos zasidannia promdialohu Ukraina – YeS vysokoho rivnia. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vidbulos-zasidannia-promdialohu-ukraina-ies-vysokoho-rivnia>
7. Sheho daie Ukraini status kandidata u chleny Yevropeiskoho Soiuzu. URL: <https://galuchyna.if.ua/analytic/enno-daye-ukrayini-status-kandidata-u-chleni-yevropeiskogo-soyuzu/>